

**NOVA
UNIVERZA**

DIGNITAS

Revija za človekove pravice

Slovenian journal of human rights

ISSN 1408-9653

Na poti v Demokracijo – od nastanka neodvisnih političnih zvez do oblikovanja DEMOSA

Andreja Valič Zver

Article information:

To cite this document:

Valič Zver, A. (2018). Na poti v Demokracijo – od nastanka neodvisnih političnih zvez do oblikovanja DEMOSA, Dignitas, št. 53/54, str. 333-365.

Permanent link to this document:

<https://doi.org/10.31601/dgnt/53/54-20>

Created on: 07. 12. 2018

To copy this document: publishing@nova-uni.si

For Authors:

Please visit <http://revije.nova-uni.si/> or contact Editors-in-Chief on publishing@nova-uni.si for more information.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© Nova univerza, 2018

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA SLOVENSKE
IN MEDNARODNE ŠTUDIJE

**NOVA
UNIVERZA**

EVROPSKA PRAVNA
FAKULTETA

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA DRŽAVNE
IN EVROPSKE ŠTUDIJE

Na poti v Demokracijo – od nastanka neodvisnih političnih zvez do oblikovanja DEMOSA

Andreja Valič Zver

I. Nastajanje politične opozicije

Nastajajoče neodvisne politične organizacije so bile tujek monističnemu enopartijskemu sistemu, ki ni dopuščal neodvisne politične sfere. Dovoljene so bile t. i. družbenopolitične organizacije, ki pa niso bile neodvisne in konkurenčne monopolni Zvezi komunistov, ampak so kot transmissijske organizacije delovale v skladu z njenimi cilji in načeli. Vsakršno politično organiziranje izven formalno določenega okvira je bilo razumljeno kot nezakonito delovanje. Kljub temu so bile totalitarne vezi sistema v drugi polovici osemdesetih že dovolj zrahljane, da se je prebujala civilna družba in znotraj nje neodvisna politična družba. Te procese je konec osemdesetih zaznala tudi Zveza komunistov, ki je sicer poskušala legitimirati svojo pozicijo v politiki s tezo o sestopu iz oblasti, a pod pogojem, da bi razvijali unikaten sistem političnega pluralizma brez strank.¹ Kljub temu oblikovanja realnega opozicijskega prostora ni mogla preprečiti. Prve novonastale zveze so sicer formalno morale pristati na delovanje v okviru 'krovne' SZDL, a je bil to pri večini novih zvez bolj mišljeno kot nujni maneuver oziroma cena, ki jo je v začetku bilo treba plačati.

Poglejmo najprej kronološko nastajanje novih zvez, ki so kasneje oblikovale združeno opozicijo Demos. Tik pred prvimi demokratičnimi volitvami spomladi 1990 je nastalo več kot sto političnih organizacij, toda dejstvo je, da ima pojav Slovenske kmečke zveze, Slovenske demokratske zveze, Socialdemokratske zveze, Slovenskih krščanskih demokratov, ter tudi Zelenih Slovenije, Slovenske obrtniške stranke in Sivih panterjev, ki so se združili v zma-

¹ Jože Pučnik, Rojstvo Demosa. Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995, Nova revija, Ljubljana 1997, str. 428.

govito koalicijo Demos, osrednjo in ključno vlogo pri vzpostavitvi demokracije v Sloveniji.

Slovenska kmečka zveza: Sprva je bila registrirana kot društvo – prostovoljna organizacija kmetov in kmetijskih delavcev, konec 1990 pa se je preimenovala v Slovensko kmečko zvezo – Ljudsko stranko ter julija 1992 v Slovensko ljudsko stranko. Ustanovni zbor Slovenske kmečke zveze (SKZ) in Zveze slovenske kmečke mladine (ZSKM) je bil 12. maja 1988 v prenapolnjeni dvorani kina Union v Ljubljani. Glavni organizator, vodilna osebnost SKZ ter vplivni sodelavec in sooblikovalec drugih politični zvez in gibanj, je bil kmet Ivan Oman iz Zminca pri Škofji Loki. Konec osemdesetih let je postal eden vodilnih nasprotnikov nedemokratskega jugoslovanskega sistema. Svoje politične cilje je Oman »združeval v treh točkah: 1. demokracija, 2. osamosvojitev, 3. reševanje agrarnega vprašanja.«²

Program SKZ je na prvo mesto uvrstil položaj slovenskega kmeta in razvoj kmetij³. V njem je poudarjeno prizadevanje za razvoj družinskih kmetij, varstvo obdelovalne zemlje, razvoj zadružništva, pravično davčno politiko, vrnitev krivično odvzete kmečke lastnine in njeno pravno varnost, preprečevanje monopolov, tržno gospodarstvo, skladen regionalni razvoj, zagotovitev socialne varnosti, pomoč mladim družinam, ohranjanje slovenske kulture, spoštovanje človekovih pravic, ideološko neobremenjeno šolstvo, služenje vojaškega roka v Sloveniji.⁴ SKZ se je zavzela za »parlamentarno demokracijo, človekove pravice, dostojanstvo človekove osebe, ekosocialno in pravno državo ter pluralizem privatne lastnine.«⁵ SKZ in ZSKM sta delovali pod okriljem starih političnih organizacij SZDL in ZSMS, kar je verjetno botrovalo oklevanju pri vključevanju SKZ v Demos ter opozarjanju na mogoče neljube posledice zaradi radikalnih stališč Demosa.⁶

Slovenska demokratična zveza: Ustanovitev Slovenske demokratične zveze se je zgodila leto dni po nastopu skupine mladih, bolj znanih pod imenom *Janševa skupina*, ki je oblikovala

² Stane Granda, SLS med izročilom in sodobnostjo, med načeli in dnevno politiko. Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek. Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 353–365, str. 359.

³ Prav tam, str. 360.

⁴ Božo Repe, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (II.del: Slovenci in federacija), Viri št. 18, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2003, str. 131.

⁵ Granda, SLS med izročilom in sodobnostjo, str. 360.

⁶ Prav tam, str. 353 – 365; Pesek, Rosvita, Osamosvojitev Slovenije: ali naj republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?, Nova revija, Ljubljana 2007, str. 86.

program zveze slovenskih mladinskih organizacij in gibanj. Novinar Borut Meško je v *Mladini* zapisal, da sta v tej luči poznejša usoda tega programa in bistvo ljubljanskega procesa jasna. Po Meškovem mnenju sta cvetova vladajoče jugoslovanske oblasti (KOS in SDV) namesto nje same na zelo nedvoumen način pokazala, kje se konča »demokratizacija« in začne »kontrarevolucija.«⁷ Ideje o »zvezi slovenskih kulturnih delavcev ali bolje zvezi slovenskih razumnikov«⁸ so se rojevale predvsem v vrstah humanistične inteligence. Pobuda je naletela na ugoden odziv v Društvu slovenskih pisateljev, Slovenski matici in Društvu izdajateljev Revije 2000. Ustanovljen je bil nekakšen odbor, ki so ga sestavljali pobudniki nove zveze in predstavniki SZDL. Rupel je predlagal ustanovitev Slovenske demokratične zveze razumnikov, pri čemer je bila beseda »razumnikov« mišljena v smislu stanu, pomenila pa je tudi nekakšno zaščito pred očitki o strankarstvu. Zavzemanje za strankarstvo bi lahko tedaj imelo hude posledice, celo zaporno kazen.⁹ Sledili so meseci sestajanja in oblikovanja koncepta bodoče zveze. Iniciativni odbor pod Ruplovim vodstvom je 12. oktobra 1988 sprejel programske teze bodoče zveze, ki jih je predstavil na 2. sklicu Zbora slovenskih kulturnih delavcev sredi novembra 1988. Nekateri slovenski razumniki, med njimi zlasti Ivo Urbančič, so nasprotovali ideji, da bi bila nova zveza zgolj debatni krožek, saj so bili prepričani, da bi morala prerasti v neodvisno politično organizacijo brez patronata SZDL, medtem ko je imel Tomaž Pisanski nasprotno stališče.¹⁰

Urbančičevo stališče so prisotni na 2. sklicu navdušeno podprli. Sledila sta dva meseca formalnih pogovorov s SZDL, izven njih pa je v prostorih Društva slovenskih pisateljev s podporo njegovega predsednika Rudija Šeliga samostojno nastajala organizacijska struktura SDZ. Iniciativni odbor SDZ je 15. decembra 1988 objavil programska izhodišča SDZ, v katerih je postavil v središče »pobudo in ustvarjalnost človeka, ki naj bi mu zagotavljali več možnosti za njegovo uveljavljanje s seganjem prek togih družbenih struktur, institucionalnih usmernikov in posrednikov«. Izhodišča so pojasnjevala odnos SDZ do političnega sistema, gospodarstva, kme-

⁷ Mladina, 13.1.1989, str. 20.

⁸ Stane Okoliš, SDZ – gibanje za pluralizem in vzpostavitev parlamentarne demokracije na Slovenskem. Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 369.

⁹ Nova revija, december 1991, str. V.

¹⁰ Telex, 19.1.1989, str. 14.

tijstva, varstva okolja, naselitvene in stanovanjske politike, javnih služb, zdravstva, šolstva, raziskovalne dejavnosti, kulture, socialne politike in domovinske obrambe. SDZ ugotavlja, da za enkrat v Sloveniji še niso ustvarjeni pogoji za strankarsko delovanje, zato bo SDZ delovala kot gibanje za vzpostavitev parlamentarne strankarske demokracije.¹¹

Priprave na ustanovni kongres so bile zelo burne in polne nasprotujočih si mnenj, pa tudi neprijetnih doživetij, ki so dokazovala, da slovensko oblast nastajanje Slovenske demokratične zveze močno skrbi in bi rada zaustavila ali vsaj omilila krepitev civilne družbe in ustanavljanje političnih organizacij izven nadzora obstoječih struktur. Tik pred ustanovnim zborom je slovensko časopisje pisalo o ljudeh, ki so »za socializem z demokracijo in svobodo«¹² ter o »pravih ciljih naše družbe, ki niso stranke, pač pa politični vpliv posameznika«.¹³ V slovenski skupščini je 11. januarja 1989 posebna komisija ves dan razpravljala o okoliščinah priprav na sodni proces pred vojaškim sodiščem v Ljubljani, velika dvorana Cankarjevega doma na drugi strani Trga revolucije nasproti skupščine pa se je pozno popoldne napolnila z ljudmi vseh generacij. Udeleženci ustanovnega zborovanja Slovenske demokratične zveze so zasedli več kot 1400 sedežev v dvorani, ljudje pa so sedeli tudi po tleh. Tisti, ki niso uspeli priti v dvorano, so dogajanje v njej spremljali na monitorjih v preddverju Cankarjevega doma. Dimitrij Rupel, ki je bil izvoljen za predsednika SDZ, je na začetku komentiral vsebino programske izjave in poudaril, da bo sicer demokratična zveza delovala v socialistični zvezi, vendar kot avtonomen subjekt.¹⁴ V programski izjavi so zapisali, da se odrekajo »vnaprej določenemu programu kot izhodišču za ustvaritev nove družbene ureditve«, saj naj bi to oteževalo prilagajanje spremenljivim razmeram ter dodali, da »kriza jugoslovanske družbe izvira iz nesposobnosti prilagajanja enopartijskega sistema spremembam«. Poudarili so nujnost vpeljave demokracije in političnega pluralizma ter uresničitve zgodovinskih teženj slovenskega naroda po politični samostojnosti in lastni suvereni državi. Slovenski narod bo po mnenju SDZ »kot suverena država samostojno odločal o svojih povezavah z drugimi južnoslovanskimi narodi, pa

¹¹ Repe, Viri II., str. 132-141.

¹² Delo, 7.1.1989, str. 1.

¹³ Delo, 7.1.1989, str. 2.

¹⁴ Delo, 12.1.1989, str. 1.

tudi o svojem vključevanju v prenovljeno Evropo».¹⁵ Po Ruplovem mnenju ni zakonskih podlag za oblikovanje SDZ kot stranke, zato naj bi SDZ kot nenasilno gibanje za spremembe delovala v okviru SZDL. Zavrnil je očitke, da obnavljajo preživeli strankarski sistem in izrazil prepričanje o nujnosti spreminjanja SZDL, v kateri naj bi bila SDZ »opozicija v brezopozicijskem sistemu«, most k pluralizmu ter »šola demokracije«¹⁶. V intervjuju za *Mladino* je Rupel izjavil, da »je ustanovitev SDZ preizkusni kamen za tiste slovenske politike, ki govorijo o demokraciji... Dokler partija govori, da je večstrankarski sistem preživet, ji ni treba verjeti, ker s tem ščiti svoje politične interese in pozicije... Slovenci oziroma Jugoslovani nismo imeli prav veliko vaje v demokracijo. V ustanovnem zboru SDZ se pogovarjamo o na videz banalnih zadevah: kaj je treba storiti, da so volitve zares demokratične, da je treba manjšini zagotoviti pravico do glasu itd.«¹⁷ V časopisu *Delo* so zapisali, da je Rupel izpostavil, da je poleg parlamentarne in gospodarske demokracije ena glavnih nalog tudi ustrezen nacionalni program, ki naj sledi pisateljskemu projektu slovenske ustave in 57. številki *Nove revije*. Isti časopis je ob poročilu o ustanovnem zboru Slovenske demokratične zveze z naslovom *Storjen prvi korak v politični pluralizem* objavil fotografijo, ki nedvomno sodi med najbolj znane fotografije iz časa slovenske pomladi. Na njej Rupel sedi po turško pred prvo vrsto sedežev v nabito polnem Cankarjevem domu. Ob njej je časopis objavil posmehljiv podnapis: »Je prav za Dimitrija Rupla, eno glavnih osebnosti Slovenske demokratične zveze, zmanjkal stol ali pa je hotel s to »pozo« pokazati, da je za »demokrate« tudi velika dvorana Cankarjevega doma premajhna?«¹⁸ Peter Jambrek je na ustanovnem zboru predstavil idejo o ustavnem zboru, v katerem naj bi bile povezane nove politične zveze, ki bi skupaj pripravljale novo slovensko ustavo, na drugi strani pa bi Zveza komunistov in Socialistična zveza pripravili svoj predlog ustave. Po Jambrekovem mnenju naj bi o predlogih razsojalo ljudstvo. Tudi ostali govorniki so poudarjali potrebo po spremembah, spoštovanju človekovih pravic, uvedbi demokracije in svobodnih volitev, nujnost sprejetja slovenskega narodnega programa in nove ustave, ki bo zagotovila večjo suverenost slovenskega naroda. Janez

¹⁵ Repe, Viri II., str. 132-141.

¹⁶ Telex, 19.1.1989, str. 13.

¹⁷ Mladina 13.1.1989, str. 21.

¹⁸ Delo, 12.1.1989 str. 1.

Janša, Ivan Oman, Veno Taufer, Alojz Križman, Hubert Požarnik, Tomaž Pisanski, Boštjan M. Zupančič in Samo Resnik so postali člani Izvršnega odbora SDZ.¹⁹

Navdušenje nad ustanovitvijo demokratičnega gibanja po dolgi desetletjih totalitarnega zatiranja svobodnega združevanja je skalilo zavedanje o nadvse neprijaznem, pravzaprav sovražnem okolju, v katerega je bila porojena SDZ. Odzivi na njeno ustanovitev so bili večinoma burni in izrazito nenaklonjeni, še zlasti v jugoslovanskem prostoru. Predvsem člani borčevske organizacije, ki so igrali vlogo dežurnih čuvajev obstoječe ureditve, so žolčno reagirali in ostro nasprotovali vsakršnemu ustanavljanju strank in »razbijanju jugoslovanske federacije«.²⁰ V nasprotju z italijanskim časopisjem, ki je pisalo o »ljubljski pomladi«, ²¹ so jugoslovanski mediji Slovenijo postavljali na zatožno klop. Za krizo v Jugoslaviji naj bi bila kriva Slovenija. Redki glasovi razuma so nasprotovali pometanju problemov pod preprogo in pozivali k reformam ter sprejemanju kompromisov.²² Člani SDZ, pa tudi vseh novo nastajajočih gibanj in strank so se soočili z organizacijskimi, komunikacijskimi in tehničnimi težavami, odsotnostjo profesionalnega aparata za delo, plačevanju iz svojih žepov, pa tudi izredno negativnimi odmevi v medijih,²³ o čemer priča tudi javni poziv SDZ svojim članom in simpatizerjem Slovenske demokratične zveze, naj ji poleg politične podpore namenijo tudi finančno podporo. V svojem pozivu so zapisali, da »trenutno nimamo niti toliko denarja, da bi svojim članom poslali pismo in položnico za plačilo članarine. Trenutno nimamo ne svoje pisarne, ne svojega telefona, ne človeka, ki bi urejal administrativne zadeve. Tak položaj nam ne omogoča normalnega političnega delovanja, naše politične forume pa razkriva kot proizvajalce praznih obljub. Vsi prav dobro vemo, kdo stoji za takim interesom«.²⁴

Sredi marca 1989 je v vrstah Slovenske demokratične zveze vzklil predlog, ki je bil posredovan slovenski skupščini ter sorodnim novonastalim zvezam (Slovenski kmečki zvezi in drugim). Po mnenju pobudnikov naj bi slovenska skupščina oblikovala slovenski nacionalni program, ki bi »zagotavljal normalni razvoj slovenske države

¹⁹ Pesek, *Osamosvojitev Slovenije*, str. 90.

²⁰ Delo, 20.1.1989, str. 1.

²¹ Delo, 23.1.1989, str. 8.

²² Delo, 24.1.1989, str. 5.

²³ Pesek, *Osamosvojitev Slovenije*, str. 84.

²⁴ Delo, 21.2.1989, str. 2.

v mirnem času«, popravki ustave pa naj služijo za »uvedbo demokratičnih prvin, ki bodo slovenskemu narodu zagotovile legitimno predstavništvo«. Skrb za »simetričnost jugoslovanske politične ureditve« je bila po mnenju pobudnikov odveč, slovenski skupščini pa so predlagali čimprejšnjo pripravo nove slovenske ustave, »ki bo utemeljena na spoštovanju človekovih in državljanskih pravic, na normalni predstavniki, pluralistični demokraciji in na samostojnem političnem, gospodarskem in kulturnem življenju slovenskega naroda«. Kakršnekoli izredne ukrepe na slovenskem območju naj bi skupščina vnaprej razglasila za nesprejemljive, vendar pa naj ne bi oblikovala političnega načrta za delovanje državljanov ter državnih in političnih ustanov v nemirnem času. Vendar naj »celemu svetu objavi, da hoče Slovenija biti svobodna in demokratična država slovenskega naroda, česar ne morejo spodbiti nobene grožnje in nobeni izredni ukrepi«. Pobudniki predloga so skupščini predlagali, »naj izrazi odločnost slovenske republike, da se bo na grožnje svoji suverenosti odzvala z najodločnejšimi političnimi in varnostnimi ukrepi, kakor tudi z intervencijami v mednarodnih forumih, z informiranjem Slovencev in svojih političnih in gospodarskih predstavništev v tujini«. ²⁵ V marcu in aprilu 1989 so predstavniki SDZ dejavno sodelovali na Smoletovi koordinaciji, vendar pa so kmalu ugotovili, da gre bolj za slepilni manever nomenklature kot za resnično voljo do demokratičnih sprememb. Sicer Rupel označuje pogovore kot »zelo zanimive. Smole ni dovolil vpisati nič slabega o Jugoslaviji, njegov zagovornik je bil Miloš Mikeln, ki se je konstruktivno angažiral do konca«. ²⁶ Poletje 1989 je opisal kot čas ustanavljanja časopisa Demokracija, »mrzličnega pisanja opozicionalnih člankov, sporekanja z Mladino, mnogih in razvlečenih sestankov 'Alternativne koalicije' (ALKO), krepitve pa tudi opotekanja SDZ, njenega I. rednega kongresa pa tudi nekaterih drugih javnih zborovanj«. ²⁷ Na kongresu v Mariboru je bil za predsednika SDZ izvoljen dr. Hubert Požarnik, njen prvi predsednik Rupel pa je odšel na študijski obisk v ZDA (v Cleveland, ki velja za središče »Ameriške Slovenije«).

Socialdemokratska zveza Slovenije: Socialdemokratske ideje, ki so v slovenskem prostoru zamrle s komunističnim prevzemom oblasti, so ponovno oživele v osemdesetih letih. Krepile

²⁵ Delo, 15.3.1989, str. 1.

²⁶ Dimitrij Rupel, Skrivnost države: Spomini na domače in zunanje zadeve 1989-1992, Delo-Novice, Ljubljana 1992, str. 27.

²⁷ Prav tam, str. 27.

so se v času stavke v ljubljanski tovarni Litostroj leta 1987. Stavka je bila posledica drastičnega zmanjšanja delavskih plač in izjemno slabega gospodarskega položaja v državi. Brezposelnost je naraščala, iz dneva v dan pa se je poglobljalo tudi nezadovoljstvo. V decembru 1987 so litostrojski delavci zagrozili s splošno stavko, česar se je oblast najbolj bala in je želela na vse načine preprečiti nadaljnji potek dogajanja. Stavkovni odbor s Francetom Tomšičem na čelu je 9. decembra 1987 v Cankarjevem domu ustanovil prvi neodvisni sindikat na Slovenskem po drugi svetovni vojni, 15. decembra 1987 je bil na zboru delavcev v tovarni Litostroj z volitvami v sindikalne organe uveljavljeno načelo sindikalnega pluralizma. France Tomšič je zboru delavcev predlagal tudi ustanovitev Inicijativnega odbora Socialdemokratske zveze Slovenije, ki bo delovala paralelno in enakopravno z Zvezo komunistov Slovenije.²⁸

Ustanovitve neodvisnega sindikalnega in socialdemokratskega gibanja se je tedanji režim najbolj bal. Pa ne le zaradi ideoloških razlogov, ampak zaradi strateških političnih računov. Delavci bi lahko zahteve, ki so izhajale iz neznosnih socialnih razmer, združili s političnimi, legitimnost vladajoče partije pa bi bila ogrožena. Za predsednika Inicijativnega odbora je France Tomšič predlagal Franceta Bučarja, vendar je ta ponujeno funkcijo zavrnil. Idejo o ustanovitvi stranke sta načeloma podprla Rudi Šeligo in Venko Taufer iz Društva slovenskih pisateljev, izmed medijev pa le *Mladina* in Radio Študent.²⁹ Ostali slovenski mediji, pa tudi politični dejavniki, kot je bil Odbor za človekove pravice, so idejo zavračali ali se ji celo posmehovali. Svojo podporo pa je bodočim ustanoviteljem socialdemokratske zveze izrazila večina članov stavkovnega odbora železničarjev, ki so stavkali konec decembra 1988³⁰ in čez mesec dni, 31. januarja 1989, v šolski sobi TOZD VV na Železniškem gospodarstvu Ljubljana ustanovili svoj neodvisni Sindikat strojnega osebja Slovenije in Istre. Predsednik sindikata je postal Slavko Kmetič, podpredsednik Boro Kovačević, tajnik Silvo Berdajs in blagajnik Majda Peterka.³¹

France Tomšič je želel ustanoviti politično stranko na obletnico ustanovitve Inicijativnega odbora, vendar so morali zaradi do-

²⁸ France Tomšič, *Od stavke do stranke*, Nova obzorja d.o.o., Ljubljana 2010, str. 143-197; Milan Zver, *Sto let socialdemokracije*, Veda, Ljubljana 1996, str. 90.

²⁹ Tomšič, *Od stavke do stranke*, str. 199-208.

³⁰ Zver, *Sto let socialdemokracije*, str. 103-105.

³¹ Arhiv Sindikata strojnega osebja Slovenije in Istre, Slovenske železnice, Ljubljana, Zapisnik ustanovnega zbora Sindikata strojnega osebja Slovenije in Istre, 31.1.1989.

mnevne »zasedenosti« Cankarjevega doma sredi decembra 1988 pobudniki ustanovitev zveze predstaviti za skoraj dva meseca.³² Socialdemokratska zveza Slovenije je bila tako ustanovljena 16. februarja 1989 v Gallusovi dvorani Cankarjevega doma v Ljubljani. Na ustanovnem zasedanju je bilo navzočih najmanj 1400 članov.³³ V pripravljalnem obdobju je Iniciativni odbor, ki je deloval v prostorih Univerzitetne konference ZSMS na Kersnikovi ulici 4 v Ljubljani in so ga sestavljali France Tomšič, Matjaž Šinkovec, Katja Boh, Andrej Magajna, Uroš Šušterič, Slavko Sušec in mnogi zunanji sodelavci,³⁴ oblikoval programsko izjavo SDZS, ki je bila objavljena januarja 1989. V programski izjavi so zahtevali suvereno slovensko državo, reformo političnega sistema, demokratični volilni sistem in parlamentarno demokracijo, svobodo in pravice posameznika, svobodo političnega združevanja, svobodo govora in tiska, ponovno uveljavitev dela, tržnega gospodarstva, sodoben razvoj kmetijstva, ukinitvev zemljiškega maksimuma, samostojnost Slovenije pri oblikovanju gospodarskega sistema in ekonomske politike, avtonomijo sindikata, članstvo v Evropski skupnosti, odprte meje, podreditev vojske demokratično izvoljenim oblastem.³⁵ Posebej pomemben se je pobudnikom zdel proces nastajanja nove ustave, ki naj bi bila sprejeta z referendumom in ki so jo razumeli kot predpogoj za spremembe politične klime v državi. Pobudniki ustanovitve Socialdemokratske zveze niso želeli vstopiti v Socialistično zvezo delovnega ljudstva in delovati pod njenim okriljem,³⁶ vendar pa so zaradi številnih pritiskov vladajoče partijske nomenklature formalno morali pristati na tovrstne zahteve. Ustanovni zbor SDZS je podpisano izjavo zavrnil in se odločil za pristop k SZDL, ko se bo o tem odločilo celotno članstvo SDZS. Republiški izvršni svet je januarja 1989 v odgovoru na vprašanje politika Toneta Anderliča razložil, da je sicer v okviru sistema mogoče organizirati politične organizacije, vendar le pod okriljem SZDL. V praksi pa se je dogajalo zamolčevanje dogodka, odstranjevanje plakatov, ki so vabili na ustanovni zbor socialdemokratov in zasliševanje ter ustrahovanje organizatorjev.³⁷ Uvodni govor Franceta

³² Milan Zver, Moč in nemoč Demos-a. Študij primera – SDS. Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 399–410, str. 403; Tomšič, Od stavke do stranke, str. 235–256.

³³ Prav tam, str. 280–304.

³⁴ Mladina, 3.2.1989, str. 22–23.

³⁵ Tomšič, Od stavke do stranke, str. 256–257, 268–273; Telex, 16. 2. 1989, str. 24.

³⁶ Prav tam, str. 22.

³⁷ Milan Zver, Sto let socialdemokracije, str. 94–96.

Tomšiča je zajemal zgodovinski razvoj socialdemokracije in vizijo nadaljnjega razvoja, Jože Pučnik pa je v svojem referatu govoril o političnem pluralizmu ter nujnosti svobodnih in demokratičnih volitev. V predsedstvo zveze so bili izvoljeni France Tomšič, Andrej Magajna, Brane Gradišnik, Vitodrag Pukl, Boro Terčelj, Katja Boh, Matjaž Šinkovec in Slavko Sušec. France Tomšič je bil na prvi seji predsedstva v začetku marca 1989 izvoljen za predsednika stranke, podpredsednika pa sta postala Katja Boh in Andrej Magajna.³⁸ Predsedujoča na ustanovnem zborovanju Katja Boh je podpis izjave o vključitvi v SZDL pojasnila z grožnjami mestnega sekretariata za notranje zadeve o prepovedi ustanovnega zbora v primeru, da ustanovitelji ne bi upoštevali zahtev o vključitvi. Med referati je časopis *Delo* posebno pozornost posvetil referatu Franceta Tomšiča, ki so ga poimenovali »neformalni voditelj zveze«. Izpostavljena je Tomšičeva trditev, da bo po skoraj 50 letih na Slovenskem začela delovati samostojna politična organizacija – stranka in da je ena njenih prvih nalog, da se pripravi zakon o strankah. Po zapisu v *Delu* je Tomšič med glavnimi programskimi načeli navedel novo slovensko ustavo z novo definicijo suverenosti, boj za človekove pravice, republiško armadno območje s poveljevanjem v slovenskem jeziku itd. Po njegovem mnenju naj bi komunistični projekt doživel zgodovinski neuspeh, praksa pa naj bi pokazala, da je za sodobne evropske družbe še najprimernejši projekt, ki ga zastopajo socialno demokratske stranke.³⁹ Dan kasneje je *Delo* objavilo kratko notico o tiskovni konferenci SDZS, ki so jo omalovažujoče označili kot izredno slabo izvedeno, Franceta Tomšiča pa poimenovali »Nachmittagspolitiker«. Dotelej naj bi se v stranko včlanilo kakih 1000 članov.⁴⁰

Podobno kot Slovenska demokratična zveza je tudi SDZS v času svojega nastajanja in ob ustanovitvi naletela na izrazito odklonilen sprejem, še zlasti v medijskem prostoru. Časopis *Delo* je z velikimi črkami sporočal, da »z nikomer ne bomo delili oblasti«, v članku s tem naslovom pa je predsednik ZZB NOV Jugoslavije Milan Pribić izražal zaskrbljenost ob obnavljanju strankarstva in dodal, da je »prepričan, da se slovenski narod in njegovi borci ne zavedajo, kaj pomeni ustanovitev socialdemokratske stranke in kam to pelje«.⁴¹

³⁸ Pesek, *Osamosvojitev Slovenije*, str. 93.

³⁹ *Delo*, 17.2.1989, str. 1.

⁴⁰ *Delo*, 18.2.1989, str. 2.

⁴¹ *Delo*, 23.2.1989, str. 2.

Sredi marca 1989 je predsedstvo SDZS zavrnilo »vse pogostejše ocene, ki prihajajo tudi od najvišjih državnih predstavnikov in teles, da je ustanavljanje novih političnih zvez v Jugoslaviji v nasprotju z ustavo«. Socialdemokrati so poudarili, da ustava ne omejuje pravice do ustanavljanja političnih zvez in tudi strank, Jugoslavija pa je ratificirala sporazum o človekovih pravicah, v katerem je zagotovljena pravica svobodnega združevanja. Predlog referendumskega vprašanja o pravici do političnega združevanja so zavrnil, češ da je to že priznana državljanska svoboščina in o njej ni potrebno ponovno odločati, član predsedstva SDZS Gorazd Drevenšek pa je predlagal referendum, na katerem naj bi prebivalci Slovenije odločali, ali želimo suvereno in demokratično Slovenijo.⁴²

Jože Pučnik se je skupini ustanoviteljev pridružil tik pred ustanovno skupščino. Pred tem je bilo nekaj njegovih poskusov, da bi preko pisem vzpostavil stik s Francetom Tomšičem, neuspešnih. Pučnikova pisma Tomšiča niso nikoli dosegla. Na ustanovnem zboru SDZS je bil Pučnik izvoljen v svet stranke, novembra 1989 pa je bil s programom, ki je poudarjal nacionalno, gospodarsko in osamosvojitveno vizijo, na 3. volilno-programski konferenci potrjen za predsednika SDZS, potem ko je France Tomšič v predhodnih mesecih ostajal s svojimi mnenji v vodstvu stranke vedno bolj osamljen, množili pa so se predlogi o njegovi zamenjavi.⁴³ Konec novembra 1989 je po glasovanju o zaupnici,⁴⁴ in potem ko so skoraj vsi prisotni podprli Jožeta Pučnika kot novega predsednika SDZS, odstopil, socialdemokratska stranka pa je nadaljevala s pripravami na volitve. Jože Pučnik je poudarjal, da je z volitvami treba »narediti konec enopartijskemu monopolu« ter da so »očitki opoziciji, da se bori za oblast, nesmiselni, saj ji gre v resnici za udeležbo pri oblasti, ker sicer ne bo imela vpliva«. Volitve je dojemal ne le kot politično dejanje, ampak kot »splošno kulturno dejanje«, ki naj bi pokazalo »ali smo Slovenci sposobni narediti konec s preteklostjo in reči, da nismo več pripravljeni krpiti jugoslovanske različice realsocializma«. Po Pučnikovem mnenju se Slovenci želimo preizkusiti v sistemu, ki ima svoje pomanjkljivosti, vendar omogoča nadzor nad oblastjo in v primeru neuspešnega vladanja tudi menjavo na oblasti. Zavračal je očitke o »slovenskem separatizmu« ter poudarjal zahtevo po ponovnem

⁴² Delo, 17.3.1989, str. 2.

⁴³ Zver, Sto let socialdemokracije, str. 107.

⁴⁴ Delo, 24.11.1989, str. 20.

dogovoru o pravilih igre v Jugoslaviji in odlog sprememb zvezne ustave do volitev.⁴⁵

Slovenski krščanski demokrati: Predhodnica Slovenskih krščanskih demokratov je bilo 10. marca 1989 v dvorani Slovenske matice v Ljubljani ustanovljeno Slovensko krščansko socialno gibanje (SKSG). Ustanovni zbor SKSG je potekal na izrednem občnem zboru Društva 2000, ki je od leta 1969 združevalo izobražence na izročilih krščanskega socializma. Temelji političnega delovanja slovenskih kristjanov naj bi bili po mnenju predsednika Društva 2000 Petra Kovačiča Peršina zgodovinski, idejni in politični, zavrnil pa je klasično strankarstvo, ki naj ne bi bilo v duhu krščanskega gibanja. Kljub obotavljanju večine navzočih se je tega dne v SKSG vpisalo skoraj trideset članov, izbrali pa so tudi izvršilni odbor SKSG, ki je čez nekaj dni izvolil Petra Kovačiča za predsednika, Franca Miklavčiča za podpredsednika in Lojzeta Peterleta za glavnega tajnika. Obstajala naj bi dva seznama prisotnih, od katerih je en ohranjen. Na njem je petdeset podpisov, med njimi Janez Podobnik, Ivan Oman, Lojze Peterle, Peter Kovačič, Franc Miklavčič, Matija Kovačič, Izidor Rejc, Mladen A. Švarc, Leon Marc, Denis Poniž, dr. Janez Dular, in drugi. Po mnenju zgodovinarja Andreja Vovka so »pojav SKSG tedanje totalitarne oblasti sprejele z veliko mero sumničenja in odklanjanja.«⁴⁶ Aprila 1989 so člani SKSG javnosti predstavili svoje gibanje. Izpostavili so skoraj polstoletno politično abstinenco in zapostavljenost slovenskih kristjanov ter njihovo odločitev za uresničevanje z ustavo zagotovljenih pravic do političnega združevanja. Cilj SKSG je bila politična in družbena rehabilitacija slovenskih kristjanov, prebujanje socialnega čuta in razvijanje politične ustvarjalnosti, temeljne točke programa SKSG pa so se osredotočile na odnos do človeka, družine, naroda in družbe. Zavzeli so se za politični pluralizem, svobodne sindikate, depolitizacijo armade in policije ter popolno suverenost slovenske države.⁴⁷ Razmere v gibanju so bile precej viharne, saj je njegov predsednik Kovačič kljub nasprotnim mnenjem članov vodstva vztrajno nasprotoval preobrazbi gibanja v politično stranko. Različna so bila tudi stališča do objave zapiskov Igorja Bavčarja ter podpisa Majniške deklaracije, ki naj bi bila z njihove strani pod-

⁴⁵ Delo, 14.12.1989, str. 2.

⁴⁶ Vovko Andrej, Slovenski krščanski demokrati. Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 383–384.

⁴⁷ Repe, Viri II., str. 150–152.

pisana brez odobritve vodstva SKSG. Zaradi razhajanj z ostalimi voditelji SKSG je Kovačič v začetku avgusta 1989 odstopil, novembra istega leta se je gibanje preimenovalo v Slovenske krščanske demokrate (SKD), za predsednika pa je bil izvoljen Lojze Peterle. Na njegovem domu na Vodovodni 3a se je nahajal tudi sedež stranke.⁴⁸ Na svojem prvem kongresu konec januarja 1990 v Cankarjevem domu v Ljubljani je SKD potrdila voljo do uresničevanja Majniške deklaracije in se zavzela za popolno suverenost slovenske države.⁴⁹

Zeleni Slovenije: Stranka Zelenih Slovenije (ZS) je bila ustanovljena 11. junija 1989 v ljubljanskem športno rekreacijskem parku Mostec, predsednik Izvršnega odbora stranke pa je postal Dušan Plut. Ukvarjali so se z ekološkimi vprašanji, spopadali pa so se s cepitvami v lastnih vrstah in očitki, da so »podaljšana roka partije in njen trojanski konj za slabitev opozicije«. Eden od dveh podpredsednikov ZS Mauricio Olenik je po vstopu stranke Zelenih Slovenije v Demos ustanovil Državlansko zeleno listo znotraj Zveze komunistov Slovenije - Stranke demokratične prenove in s tem vnesel zmedo med volilce.⁵⁰ Poudarjali so, da se ne združujejo na osnovi ideologije, pač pa zaradi skupnih interesov, predvsem ohranjanja okolja. Poleg ekoloških problemov so v svojem programu Zeleni Slovenije napovedali, da si bodo prizadevali za »suverenega državljana v suvereni Sloveniji«, ekološki razvoj pa se po njihovem mnenju lahko uresničuje v demokratični državi, ki spoštuje »človekove pravice, pravice manjšin, svobodo političnega organiziranja in javnega delovanja«.⁵¹

Slovenska obrtniška stranka (SOS): Ustanovljena je bila 27. decembra 1989 v Kranju, njen predsednik je postal Franc Golija. Del njenih članov, ki so nasprotovali povezovanju z Demosom, je 1. februarja 1990 v Ljubljani ustanovil Slovensko obrtniško podjetniško stranko (SOPS), na čelu katere je bil Rado Bergant. Po mnenju Izvršilnega odbora SOS naj bi namreč o sodelovanju z Demosom odločala prva redna skupščina, na kateri naj bi glasovali vsi člani s tajnim izrekanjem. Štirje člani so temu nasprotovali in zahtevali sklic skupščine SOS po delegatskem principu. Po razkolu v SOS so ustanovili svojo stranko SOPS.⁵² Dva dni kasneje je bila v

⁴⁸ Vovko, Slovenski krščanski demokrati, str. 382-389.

⁴⁹ Pesek, Osamosvojitve Slovenije, str. 99.

⁵⁰ Prav tam, str. 96.

⁵¹ Repe, Viri II., str. 152-153.

⁵² Pesek, Osamosvojitve Slovenije, str. 100.

Kranju prva redna skupščina SOS, na kateri so se s tajnim glasovanjem in skoraj soglasno odločili za povezovanje z Demosom. Na sestanke Demosa je hodil Vitomir Gros. Program SOS je pristajal na načela Majniške deklaracije in podpiral zagotavljanje demokracije ter svobodnega tržnega gospodarstva, pri čemer je še posebej poudaril zahtevo po enakopravnem položaju zasebnega gospodarstva.⁵³ V program so zapisali, da bo »Slovenska obrtniška stranka podpirala vsa politična izhodišča, ki bodo zagotavljala demokratično družbeno ureditev in svobodno tržno gospodarstvo v Sloveniji in Jugoslaviji s posebnim poudarkom na enakopravnem položaju zasebnega gospodarstva«.⁵⁴

Sivi panterji: Stranka je bila po vzoru podobnih strank v tujini ustanovljena v Mariboru 18. januarja 1990. V ustanovni svet so bili izvoljeni Dragan Černetič kot predsednik, Marjan Bačko, Marija Poljanec, Karla Večernik in Dragica Milutinovič.⁵⁵ Za predsednika stranke je bil na občnem zboru na Rogli 14. marca 1990 izbran Dragan Černetič. Prioriteta Sivih panterjev naj bi bil boj za pravočasno izplačilo pokojnin ter dvig življenjskega standarda. Pričakovali so odgovorno obnašanje slovenskih oblasti do upokojencev. Sivi panterji naj bi se zavzemali za »pravno, demokratično, humano, kulturno in pošteno družbenopolitično ureditev Slovenije.«⁵⁶ Glede na število upokojencev v Sloveniji (približno 382.000), se je obetal pomemben nov politični akter na slovenskem političnem prizorišču. Pred volitvami so na terenu začela nastajati občinska društva oziroma območne organizacije Sivih panterjev, ki so se večinoma ukvarjala predvsem s socialnim položajem upokojencev.

Sivi panterji so se na že omenjenem občnem zboru na Rogli večinsko odločili, da se priključijo Demosu.⁵⁷ Po zmagi Demosa na volitvah ni bilo v vladi nobenega ministra, ki bi pripadal Sivim panterjem. 4. marca 1991 je stranka Sivih panterjev iz Demosa izstopila,⁵⁸ ker je nasprotovala podpori Demosovih poslancev pri vladnem predlogu o zamrznitvi usklajevanja pokojnin. Svoj prvi kongres so Sivi panterji, ki so v tem času imeli okrog 3000 članov,

⁵³ Prav tam, str. 100-101.

⁵⁴ Repe, Viri II., str. 153-154.

⁵⁵ Dragan Potočnik, Stranka Sivih panterjev od ustanovitve do razpada Demosa. Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 - Nova vrsta 37, 3-4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 438.

⁵⁶ Prav tam, str. 439.

⁵⁷ Prav tam, str. 440.

⁵⁸ Pesek, Osamosvojitev Slovenije, str. 102-103.

organizirali v ljubljanskem Cankarjevem domu 21. maja 1991. Na njem so prisotni potrdili pravilnost odločitve upravnega odbora o izstopu iz koalicije Demos. Sivi panterji so Demosu očitali tudi politično naivnost, slabo organizacijo, »amaterizem, notranja razhajanja in sodelovanje visokih politikov še iz časa ZK.«⁵⁹

II. Sporazum o ustanovitvi Demosa

V procesu zbliževanja in združevanja novih političnih organizacij ima posebno vlogo t.i. alternativna koordinacija, dejanska predhodnica Demosa, ki je nastala jeseni 1989. V tem usklajevalnem telesu so s strani alternative sodelovali Janez Janša, Igor Bavčar, Lojze Peterle, Franc Zagožen, Ivan Oman, Tone Peršak, Andrej Magajna, France Miklavčič, Katja Boh, Rajko Pirnat, Matevž Krivic, ter 'alternativci' iz Kluba 89: Slavoj Žižek, Pavle Gantar, Braco Rotar, Gregor Golobič in Leo Šešerko.⁶⁰ Alternativna koordinacija je delovala pod okriljem vse šibkejše in vse manj legitimne Socialistične zveze delovnega ljudstva pod vodstvom Jožeta Smoleta, ki je že od marca 1989 poskušal usmerjati sicer kratkotrajno koordinacijo novih in starih političnih sil, ki so jo v javnosti poimenovali kar Smoletovo koordinacija. Znano je, da je 'uradna' politika poskušala po poljskem in madžarskem vzoru nadzirati prehod v demokracijo. Pogojev za enakopravno sodelovanje in dialog ni bilo. Tudi zgodovinar Božo Repe v predgovoru k objavi virov o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (I. del: Opozicija in oblast) uporablja besedno zvezo »poskusi dogovarjanja med oblastjo in opozicijo«.⁶¹ Enako oznaka velja tudi za jesensko alternativno koordinacijo, ki naj bi prav tako predstavljala eno ob oblik okrogle mize. Iz dosedaj dostopnih primarnih zgodovinskih virov torej izhaja, da t.i. pakta med staro in novo politično elito, kakršnega so poznali v nekaterih drugih demokratizirajočih državah, v Sloveniji ni bilo.

Po odhodu z okrogle mize so se predstavniki alternative dogovorili za sestanek, ki se je zgodil že čez nekaj dni, sredi oktobra 1989, na domu Ivana Omana v Zmincu pri Škofji Loki. Na sestanku so bili Jože Pučnik kot predstavnik SDZS, Hubert Požarnik kot predstavnik SDZ, Lojze Peterle kot predstavnik SKD in Ivan

⁵⁹ Potočnik, Stranka Sivih panterjev, str. 442-449.

⁶⁰ Mladina, 20.10.1989, str. 33.

⁶¹ Repe, Viri I., str. 9.

Oman kot predsednik Kmečke zveze. Pučnik navaja, da »Društva slovenskih pisateljev zaradi čudnega ravnanja Toneta Peršaka nismo povabili, poleg tega pa naj bi bil to sestanek o političnem organiziranju«. Pučnik je v svojem pričevanju o Okrogli mizi pojasnil, da naj bi Tone Peršak v imenu Društva slovenskih pisateljev sprva pooblastil Pučnika za skupni odhod alternative z Okrogle mize, na sami seji pa je Peršak to pooblastilo zanikal.⁶² Za kuhinjsko mizo Omanovih je potekal živahen pogovor, v katerem so se kresala mnjenja predvsem o načinih uresničevanja Majniške deklaracije. Oman je zagovarjal razumno postopanje in pogajanja z nomenklaturo, medtem ko so se ostali, predvsem Pučnik, nagibali k prekinitvi brezplodnih dogovorov in samostojnemu programskemu nastopu povezane alternative na prihodnjih volitvah. Ko sta tudi Požarnik in Peterle podprla Pučnikovo stališče o prenehanju dogovorov z oblastjo, se je Oman strinjal s takojšnjim začetkom pogajanj o načinu povezave novih zvez, prekinitvi pogajanj ter razvijanjem skupnih tez za politično nastopanje. Dogovorili so se, naj bi pogajanja alternative vodil Pučnik, javnosti pa naj še ne bi obveščali.

Dva tedna po odhodu predstavnikov alternative z Okrogle mize so se torej začeli pogovori predstavnikov Slovenske kmečke zveze, Slovenske socialdemokratske zveze in Slovenske demokratične zveze ter pogajanja o ustanovitvi skupne predvolilne koalicije. Pučnik je pogajanja opisal kot sestajanja trikrat tedensko med 25. oktobrom in 23. novembrom na sedežu socialdemokratov v Sternenovi ulici v ljubljanski Šiški. Gre za navedbo iz pisma Jožeta Pučnika Lovru Šturmu.⁶³ Šturm v Demosovem zborniku navaja, da je bila na Sternenovi »privatna hiša«, kjer je »imela SDZS svoje lastne, privatno plačane in oskrbovane prostore«, in kjer so se odvijala »vsa pogajanja o ustanovitvi Demosa, razen prvega okvirnega posvetovanja, ki je bilo na domu pri Ivanu Omanu v Zmincu pri Škofji Loki«. ⁶⁴ Sestankov so se udeleževali po dva ali trije predstavniki štirih strank (novembra so se jim priključili Slovenski krščanski demokrati, ustanovljeni 2. novembra 1989), ki so se v

⁶² Jože Pučnik, Politичne priprave na osamosvojitve (Pričevanje). Slovenska osamosvojitve 1991: Pričevanja in analize, Državni zbor Republike Slovenije in Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2002, str. 89.

⁶³ Lovro Šturm, Prve večstrankarske volitve na Slovenskem po letu 1945. Vključitev Demosa v volilne postopke za nastop na volitvah leta 1990. Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 328.

⁶⁴ Prav tam, str. 329.

težavnih pogajanjih poskušali sporazumeti o ustanovitvi predvolilne koalicije, ki bi s skupnim programom nastopila na prihodnjih volitvah. Pučnik je pogajanja ocenil kot težavna, rezultati pa so se pokazali »še le po petih tednih«. ⁶⁵ V svojem prispevku na simpoziju v Brežicah 21. junija 2001, kjer je govoril o političnih pripravah na osamosvojitve, je Pučnik podrobneje opisal potek pogajanj o ustanovitvi Demosa. Izpostavil je tri sklope. V prvega so sodila pogajanja o medsebojnih odnosih in urejanju spornih vprašanj, kjer je »v polni meri prišla do izraza relativna nizka politična kultura in načelno nezaupanje vsem, ki nismo mi«. Sklenili so dosledno upoštevati enakopravnost zvez in soglasno odločanje. Preglasovanje z navadno večino naj bi bila izjema. Vodilni organ Demosa naj bi bilo predsedstvo, v katerem bi bila po dva predstavnika vsake zveze. Predsednik naj ne bi imel prevelikih pristojnosti. ⁶⁶

V drugem sklopu so se lotili odnosa do komunističnega režima in načinov uresničevanja Majniške deklaracije, pri čemer je Pučnik v svojem pričevanju izpostavil razlike med udeleženci pri strategiji in taktiki političnega delovanja. Osrednje vprašanje je zadevalo odnos do nomenklature: iti v odkrito in radikalno opozicijo obstoječemu režimu ali pa se v okviru SZDL pogajati o spremembah. Precej vročih izmenjav različnih mnenj je sprožilo vprašanje poimenovanja povezave, končno pa so se zedinili o imenu Demos, ki ga je predlagal član SDZ Matjaž Šinkovec že v času sprejemanja Majniške deklaracije spomladi 1989. Izraz Demos naj bi skovali kot reakcijo na izraz ZOS (Združena opozicija Slovenije), ki ga je uporabila Mladina. O njem so se pogovarjali na alternativni koordinaciji poleti 1989, izrazu in sploh povezovanju pa je po navedbah Pučnika nasprotoval predstavnik Kluba 88 Slavoj Žižek, ki je bil proti kakršnimkoli povezavam alternative v smislu 'nove SZDL'. ⁶⁷ V jesenskih pogajanjih o ustanovitvi Demosa sta imenu najbolj nasprotovala Ivan Oman in Marjan Podobnik, ki sta se po Pučniku nasploh upirala kakršnemukoli »zaostrovanju« dialoga z nomenklaturo in dajala prednost taktiziranju. Kot primer navaja Pučnik, da se je Ivan Oman še naprej udeleževal Smoletove okrogle mize. Obenem pa Pučnik priznava tako Omanu kot Podobniku prizadevanja za doseganje ciljev iz Majniške deklaracije, le z

⁶⁵ Jože Pučnik, Rojstvo Demosa. Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995, Nova revija, Ljubljana 1997, str. 428.

⁶⁶ Pučnik, Politčne priprave, str. 91.

⁶⁷ Šturm, Prve večstrankarske volitve, str. 328; Lovro, Šturm, Pogum in volja. Pučnikova znanstvena in politična misel: zbornik referatov in razprav, Nova obzorja, Ljubljana 2004, str. 57.

drugačno taktiko.⁶⁸ Tudi znak Demosa v obliki mavričnega polkroga je predlagal Šinkovec, vendar pa so v kasnejših pogajanjih zaradi prezahtevnosti barve opustili. Potrdili so lipov list kot simbol slovenstva.

V Demos so se tako pozno jeseni 1989 povezale nove politične zveze in gibanja po formuli '3 plus 1': Slovenska demokratična zveza, Slovenska socialdemokratska zveza in Slovenski krščanski demokrati. Slovenska kmečka zveza je sicer podprla Demosov program, na volitvah pa naj bi nastopila s samostojno listo. Sporazum so podpisali Jože Pučnik v imenu SDZS, Hubert Požarnik v imenu SDZ, Lojze Peterle v imenu SKD in Ivan Oman v imenu SKZ. Predsednik Demosa je postal Jože Pučnik, podpredsednika pa Lojze Peterle in Dimitrij Rupel, ki se je po nekajmesečnem študijskem bivanju v ZDA vrnil v domovino in sprva povezovanju v Demos ni bil naklonjen. Rupel piše, da so se »na sestankih Demosa ...naglo začeli kazati obrisi nove slovenske politične scene«. Po njegovih besedah naj bi si Demos 'izmislili Demokrati', ko pa so vanj vstopili 'kmetje in Zeleni', mu je postalo »jasno, da na volitvah celo zmagamo«. Navaja, da so na sestanke Demosa hodili »takrat Pučnik, Tomšič in Magajna (za SDZS), Požarnik, Pirnat in jaz (za SDZ), Miklavčič in Peterle (za SKD), Plut in Šešerko (za Zelene) pa Oman in Podobnik (za SKZ). Pogosto so prihajali še Bučar in Jambreč, kdajpakdaj Janša«.⁶⁹

O datumu nastanka Demosa obstaja več navedb, saj udeleženci dogajanja, zgodovinarji in mediji navajajo različne datume. Darko Friš⁷⁰ in Aleksandra Berberih Slana⁷¹ navajata datum 4. november 1989, ko naj bi bil podpisan sporazum o ustanovitvi Demosa. Jože Pučnik, enako tudi Andrej Vovko,⁷² v Kroniki XX. stoletja 1941-1995 piše o sporazumu po formuli 3 plus 1, ki je bil sklenjen 27. novembra 1989. Podpis sporazuma je po Pučniku sledil 4. decembra 1989, 10. decembra pa je bila sklicana tiskovna konferenca, na kateri so o ustanovitvi Demosa obvestili javnost.⁷³ V svojem tekstu v zborniku Slovenska osamosvojitev 1991 je Pučnik kot datum pod-

⁶⁸ Pučnik, Politiche priprave, str. 77-115.

⁶⁹ Rupel, Skrivnost države, str. 39.

⁷⁰ Darko Friš, Demosova vlada – na poti do razglasitve slovenske samostojnosti. Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, str. 503.

⁷¹ Aleksandra Berberih Slana, Delovanje Demosa v parlamentu. Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, str. 538.

⁷² Vovko, Slovenski krščanski demokrati, str. 388.

⁷³ Pučnik, Rojstvo Demosa, str. 428.

pisa sporazuma navedel 27. november 1989, tiskovna konferenca pa naj bi bila 4. decembra 1989.⁷⁴ Enako navaja Milan Zver v Demosovem zborniku.⁷⁵ Janko Prunk zapiše kot datum ustanovitve 4. december 1989,⁷⁶ enako Metod Berlec, ki navaja prvo Demosovo obvestilo za javnost.⁷⁷ Rosvita Pesek navaja zapis Rajka Pirnata v Delu, da je bil 4. novembra s podpisom sporazuma ustanovljena »Demokratska Opozicija Slovenije, kratko imenovana Demos«,⁷⁸ vendar dvomi v točnost navedbe in zapiše, da »veliko več dejavnikov govori v prid temu, da bi moral biti pravilno zapisan datum pravzaprav 4. december 1989«. Glede na poskus rekonstrukcije kronologije dogodkov se zdi 4. november prezigodnji datum. Pučnik v svojem pričevanju o poteku pogajanj o ustanovitvi Demosa pove, da se je prvi sestanek v Šiški zgodil zadnji teden v oktobru 1989, pogajanja pa naj bi potekala pet tednov.⁷⁹ Časopis Dnevnik je že 16. novembra 1989 svoje bralce obveščal, da »od minulega ponedeljka dalje, čeravno še ne povsem uradno, obstaja Slovenska demokratska opozicija«, »do združevanja »četverice« pa naj bi prišlo za zaprtimi vrati in morajo po izjavi enega izmed prvakov slovenskih socialdemokratov Jožeta Pučnika »zadevo najprej potrdati izvršilni odbori omenjenih zvez«.⁸⁰ Časopis Delo je v članku z naslovom *Demokratska opozicija Slovenije* kot datum podpisa sporazuma o ustanovitvi Demokratske opozicije Slovenije navedel 4. november 1989. Članek se nadaljuje z opisom Demosa kot »združenja političnih organizacij, ki bodo skupaj nastopile na skupščinskih volitvah prihodnje leto«, pri čemer naj bi sodelovala tudi Kmečka zveza. Poleg ustanovnih članic naj bi se Demosu lahko priključile tudi druge politične organizacije, ki sprejmejo Majniško deklaracijo 89 in podpišejo sporazum. V članku je napovedana tiskovna konferenca 13. decembra in opisana organiziranost Demosa. Navedena je Demosova prva javna izjava ob prepovedi mitinga, ki nasprotuje gospodarskemu bojkotu Srbije, pač pa zah-

⁷⁴ Pučnik, Politične priprave, str. 92.

⁷⁵ Milan Zver, Moč in nemoč Demos-a. Študij primera – SDS. Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 404.

⁷⁶ Janko Prunk, Demos – instrument demokratskega prehoda. Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 343.

⁷⁷ Metod Berlec, 1998. Koalicija Demos in njena vloga. Diplomski naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, str. 12.

⁷⁸ Pesek, Osamosvojitve Slovenije, str. 114–115.

⁷⁹ Pučnik, Politične priprave, str. 90, 92.

⁸⁰ Dnevnik, 16.11.1989, str. 2.

teva od slovenskih organov, naj uveljavijo načelo reciprocitete in prekinejo stike s srbskimi organi.⁸¹ Mladina je v članku *Iz ozadja v prve vrste* svojim bralcem oznanila, da se je »4. decembra posrečila združitev dela opozicije na republiški ravni«.⁸²

Najbolj verjetno se torej zdi, da je bil 27. novembra dosežen sporazum o združitvi v Demos, ki je bil podpisan 4. decembra, objavljen pa na tiskovni konferenci 10. decembra 1989. To potrjuje tudi najdba zapisnika o ustanovitvi Demosa, ki ga je v svojem arhivu odkril eden od vodilnih članov SDZ Anton Tomažič in ga javnosti predstavil marca 2012.⁸³ Zapisnik navajam v celoti:

SPORAZUM o ustanovitvi "DEMOS - demokratične opozicije Slovenije"

1. člen

S tem sporazumom ustanavljajo Slovenska demokratična zveza, Slovenski krščanski demokrati in Socialdemokratska zveza Slovenije »DEMOS - demokratično opozicijo Slovenije« (v nadaljevanju »demokratična opozicija«).

V okviru posameznih članic iz prejšnjega odstavka ustanavljajo opozicijo tudi njihove mladinske organizacije (Mladi krščanski demokrati in Socialdemokratska mladina).

Članice ustanavljajo opozicijo z namenom, da se skupaj udeležijo skupščinskih in drugih volitev leta 1990, sodelujejo pri odločanju v skupščinah in drugih organih, v katere bodo izvoljeni predstavniki opozicije in skupaj vodijo druge politične akcije.

2. člen

Ime opozicije je »DEMOS - demokratična opozicija Slovenije« z navedbo imen vseh članic opozicije. V skrajšani obliki se ime lahko uporablja tudi brez navedbe imen članic opozicije.

Simbol opozicije vsebuje lipov list in je v slovenskih nacionalnih barvah, v njem pa so navedene vse članice opozicije.

3. člen

Poleg ustanovnih članic se lahko demokratični opoziciji priključijo tudi druge politične organizacije, ki sprejmejo Majniško

⁸¹ Delo, 7.11.1989, str. 2.

⁸² Mladina, 15.2.1989, str. 14.

⁸³ Anton Tomažič, Ekskluzivno: nova dejstva o nastanku Demosa. Dostopno preko: <http://www.casnik.si/index.php/2012/03/22/ekskluzivno-nova-dejstva-o-nastanku-demosa/> (27. marec 2012).

deklaracijo 89 in ta sporazum, če se vse članice opozicije s tem strinjajo.

4. člen

Program demokratične opozicije temelji na suverenosti države slovenskega naroda, parlamentarni demokraciji, spoštovanju človekovih pravic in svoboščin in zagotavljanju družbene ureditve, ki bo zagotavljala duhovno in gmotno blaginjo v skladu z naravnimi danostmi in človeškimi zmožnostmi državljanov Slovenije.

Izhodišče programa je Majniška deklaracija 89, ki so jo sprejele članice opozicije.

5. člen

Demokratično opozicijo vodi predsedstvo, ki ga sestavljata po dva predstavnika vsake od članic, ki ju imenuje ta članica. Vsak član predsedstva ima lahko svojega namestnika.

Člani predsedstva in njihovi namestniki so imenovani za eno leto in so po preteku tega roka lahko ponovno imenovani.

Predsedstvo odloča o vseh vprašanjih v zvezi z delovanjem opozicije, razen o tistih, za katere pooblasti kak drug organ ali delovno skupino opozicije.

Predsedstvo odloča na sejah. Predsedstvo lahko veljavno odloča, če je na seji prisoten vsaj en predstavnik vsake od članic.

Odločitve se praviloma sprejemajo s soglasjem vseh članic, če pa do soglasja ne pride, pa z glasovanjem. Odločitev na predsedstvu je sprejeta, če je zanjo glasovala več kot polovica članov predsedstva.

6. člen

Predsedstvo izmed sebe izvoli predsednika predsedstva. Predsednik predstavlja in zastopa opozicijo.

Predsedstvo lahko izmed sebe izvoli enega ali več podpredsednikov oziroma druge nosilce izvršilnih funkcij.

7. člen

Predsedstvo lahko za izvrševanje nalog opozicije imenuje različne organe in delovne skupine (programska komisija, volilni štab in podobno). Ti organi in skupine so praviloma sestavljeni iz enakega števila članov iz vsake od članic, sestavljajo pa jih lahko tudi osebe, ki niso člani nobene od članic opozicije.

8. člen

Opozicija se organizira tudi na ravni občinskih in drugih lokalnih organizacij članic. Lokalne organizacije oblikujejo svoje organe, ki so sestavljeni iz enakega števila predstavnikov vsake od članic in izvolijo predsednika lokalne organizacije.

Pri svojem delovanju so lokalne organizacije dolžne ravnati v skladu s smernicami in navodili predsedstva opozicije.

9. člen

Opozicija bo določila ali organizirala določitev skupnih kandidatov vseh članic za zbor krajevnih skupnosti in zbor združenega dela občinskih skupščin in skupščin posebnih družbenopolitičnih skupnosti ter za zbor občin in zbor združenega dela republiške skupščine, kakor tudi druge kandidate za člane drugih državnih organov.

Glede določanja skupnih kandidatov za družbenopolitične zbore ter skupščine se bodo članice demokratične opozicije odločile pozneje.

Pri določanju skupnih kandidatov se lahko demokratična opozicija povezuje tudi z drugimi političnimi organizacijami, o čemer sprejme s tako organizacijo poseben sporazum.

Pri določanju skupnih kandidatov je treba upoštevati približno enako zastopanost vseh članic opozicije v skupnem številu kandidatov.

10. člen

Ta sporazum začne veljati, ko ga sprejmejo pristojni organi vseh članic, ki ustanavljajo koalicijo.

Ljubljana, 4.12.1989

*Slovenska demokratična zveza
Slovenski krščanski demokrati
Socialdemokratska zveza Slovenije⁸⁴*

Nastanek Demosa lahko ocenimo kot rezultat spoznanja skupnega interesa in željo po doseganju skupnega cilja, ki je vsem novonastalim strankam pomenil višjo vrednoto. Izjemno pomembno vlogo v procesu oblikovanja Demosa je igral Jože Pučnik, ki je s svojo neoporečno disidentsko preteklostjo presegel medseboj-

⁸⁴ Kopije originalnih dokumentov se nahajajo v osebni arhivu Anotna Tomažiča. Dostopno preko: <http://www.flickr.com/photos/antontomazic/sets/72157629625385937/> (27. marec 2012).

ne zamere 'preveč občutljivih novo politikov', odločitev o predsednikovanju Pučnika pa je bila »ena redkih soglasnih odločitev, ki ji vsaj javno v vsem obdobju Demosovega življenja ni nihče oporekal«. ⁸⁵

V Jugoslaviji je vse bolj vrelo. 1. decembra 1989 je slovenski izvršni svet preprečil 'miting resnice' v Ljubljani, ki naj bi s prihodom udeležencev zlasti iz Srbije, Kosova in Črne gore Slovincem predstavil 'resnico o dogajanju na Kosovu', promoviral idejo o enotni Srbiji, predvsem pa po vzoru »jogurtnih revolucij« zastrašil Slovence. Pri preprečitvi 'mitinga resnice' so pomembno vlogo odigrali tudi slovenski železničarji, ki so zavrnil prihod posebnih vlakov z udeleženci mitinga na slovensko ozemlje. Po nekaterih mnenjih so organizatorji mitinga želeli Slovincem »pomagati« pri menjavi političnega vodstva. ⁸⁶ Decembra 1989 se je začela tudi srbska gospodarska vojna proti slovenskim podjetjem, ki je slovenskemu gospodarstvu prizadejala velikansko škodo. Srbiji se je pridružila tudi Črna gora. Slovenija se je še enkrat lahko prepričala, da ji razmere v jugoslovanski federaciji niso naklonjene ter da predstavljajo grožnjo njenemu gospodarskemu in družbenemu razvoju. Slovenski izvršni svet je na enostranske ukrepe, pritiske in grožnje odgovarjal z zamudo, obenem pa je dozorelo spoznanje o nujnosti samostojnejšega gospodarskega razvoja Slovenije. Zavod za družbeno planiranje je v svoji analizi vpetosti slovenskega gospodarstva v jugoslovanski trg blaga in storitev ugotavljal, da bi se slovenska proizvodnja zaradi prekinitve gospodarskih stikov z drugimi jugoslovanskimi republikami zmanjšala za 37,25%. ⁸⁷ V svoji prvi javni izjavi ob ustanovitvi je Demos ob pretrganju stikov srbskih organizacij s slovenskimi zahteval, da »vsi državni organi Slovenije uveljavijo načelo recipročnosti in pretrgajo vse stike z državnimi organi Srbije, in zlasti, da se slovenska politika ne ponižuje z moledovanjem, naj Srbija premisli ter spremeni svoj odnos do Slovenije«. Člani Demosa so ugotavljali, da je skrajni čas za uveljavitev zajamčene pravice do samoodločbe. V duhu Majniške deklaracije naj bi po mnenju Demosa uveljavili slovensko suverenost z uveljavljanjem konfederalnih elementov v razmerju med Slove-

⁸⁵ Janez Janša, Premiki, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, str. 34.

⁸⁶ Zdenko Čepič, Preoblikovanje slovenskega političnega prostora. Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 1192-1193.

⁸⁷ Jože Prinčič, Gospodarsko in finančno osamosvajanje Slovenije. Osamosvojitve Slovenije, Priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana 2008, str. 83.

nijo in federacijo ter drugimi federalnimi enotami. Vzpostavili naj bi od federacije neodvisni pravni sistem, uveljavili popolno odgovornost Slovenije za javno varnost, pravni red in obrambo Slovenije, okrepili gospodarsko neodvisnost ter po potrebi zmanjševali obveznosti Slovenije do federacije in nerazvitih.⁸⁸

Predsednik Demosa Jože Pučnik je v intervjuju v časopisu Delo izjavil, da bo demokratična opozicija skušala čim bolj organizirano in medijsko učinkovito nastopiti na spomladanskih volitvah. Po Pučnikovih besedah so »grenke in tragikomične izkušnje samo potrdile slutnje, da se je uradna politika pri nas pripravljena pogovarjati z opozicijo, ne pa tudi pogajati«. Pučnik je oblasti očital, da na simbolni ravni ni dokazala, da je v resnici pripravljena na prehod iz »enopartijske države v civilni parlamentarizem«. Opozoril je na pripravljanje Demosovega volilnega programa in poudaril, da sta dve temeljni točki programa tudi ključni vprašanji slovenskega naroda: strankarski pluralizem ter uveljavljanje slovenske suverenosti. Pučnik je zanikal razlike med opozicijo pri teh vprašanjih ter poudaril, da različna stališča do drugih vprašanj niso bistvena. Po njegovem mnenju slovenski politični prostor teh razlik še ni sposoben uveljavljati, kar naj bi se zgodilo šele ob drugih demokratičnih volitvah. O koncu intervjuja je poudaril še odprtost Demosa do vseh drugih političnih organizacij.⁸⁹

Na svoji prvi tiskovni konferenci 10. decembra 1989 v Klubu Društva slovenskih pisateljev so o nastanku Demosa, njegovih ciljih in zahtevah spregovorili Jože Pučnik, Rajko Pirnat, Hubert Požarnik, Lojze Peterle in Ivan Oman, sodeloval pa je tudi Dimitrij Rupel. Na tiskovni konferenci je Pučnik pogumno (in po svojih besedah »širokoustno«) izjavil, da je »namen Demosa prevzeti odgovornost za slovensko državo«, zato hoče »osvojiti oblast«.⁹⁰ Pučnik je zapisal: »Nikoli ne bom pozabil obrazov novinarjev v prvih vrstah: v prvem hipu so bili presenečeni, nato pa se je razmahnila splošna veselost med njimi, suvali so se s komolci in se smejali. Zanje je bila ta izjava višek absurda in domišljavosti in verjetno so zdvomili v mojo in našo zdravo pamet. Res pa je, da se niso vsi novinarji tako odzvali«.⁹¹ Časopis Delo je v poročilu o predstavitvi Demosovega programa navedel alarmantne Demosove ocene o

⁸⁸ Dnevnik, 8.12.1989, str. 2.

⁸⁹ Delo, 8.12.1989, str. 2.

⁹⁰ Zver, Sto let socialdemokracije, str. 110.

⁹¹ Pučnik, Politične priprave, str. 77-115.

političnem položaju v jugoslovanski državi, ki naj bi po besedah Pučnika zahteval »nujno takojšnje politično ukrepanje. Slovenska skupščina naj razglasi stanje akutne krize, ki ogroža materialno osnovo slovenskega naroda«, pri čemer so v Demosu poudarjali, da »rešitev ni v bojkotu, probleme je treba premagovati po civilni, evropski logiki, po legalnih in legitimnih poteh«. Rajko Pirnat je pozival vse slovenske organe, naj ne pristanejo na nikakršne hitre spremembe zvezne ustave, Rupel pa je obstoječi oblasti očital prevzem opozicijskih idej ter poudaril nujnost vključevanja opozicije v vlado. Požarnik je opozoril na prepletenost medijev in vladajoče politike, ki jo je ponazoril s pogovorom pri Jožetu Smoletu. Ko je Požarnik Smoletu napovedal, da se bo opozicija pred volitvami neposredno pogovarjala z vodstvi RTV in časopisov, je Smole odgovoril: »Tu se pa motite. Vsi časopisi so v naših rokah.«⁹² Enakopraven dostop do medijskega prostora je bila ena od pomembnih zahtev Demosa, ki je naj bi v osrednjih terminih radijskega in televizijskega programa pridobil najmanj dve uri na teden za predstavitev svoje politične aktivnosti ter stališč »brez bojazni pred cenzorskimi posegi urednikov«. Demos je zahteval od SZDL, da se odpove ustanoviteljstvu medijev ter pristojnostim, ki so izhajale iz tega. Po njegovem mnenju naj bi ustanoviteljstvo nad mediji prevzela skupščina. Poleg tega so v Demosu oblikovali stališča o položaju slovenske države v Jugoslaviji, v katerih je Demos ocenil, da slovenska vlada še vedno ni začela izvajati učinkovitih ukrepov proti srbskemu bojkotu. Po njegovem mnenju vlada ni pripravljena sodelovati z opozicijo, zato je Demos zahteval:

1. takojšno pripravo programa uveljavljanja ekonomske suverenosti Slovenije (z udeležbo opozicije),
2. sklic izredne seje izvršnega sveta, na kateri bi obravnavali ta program,
3. sklic izrednega zasedanja skupščine Slovenije, na katerem bi skupščina sprejela začasne izredne ukrepe zaradi ogrožene materialne osnove slovenskega naroda:
 - a) dispencijo⁹³ vseh zveznih zakonov, ki ovirajo gospodarsko suverenost Slovenije
 - b) razširitev pristojnosti slovenske »državne banke«, ki mora biti odgovorna za zagotavljanje stabilnosti veljavnega plačilnega

⁹² Delo, 14.12.1989, str. 2.

⁹³ Dispencirati – am 1. Izpregledati, oprostiti kaj, 2. Dati odvezo. V: France, Verbinc, Slovar tujk, sedma izdaja, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1982, str. 152. Op. avtor.

sredstva in za finančno disciplino

c) uvedbo začasnega slovenskega plačilnega sredstva, ki ga izdaja slovenska državna banka

č) ves finančni in blagovni promet se začne takoj obračunavati v novem plačilnem sredstvu ali v drugi konvertibilni valuti

d) prenehanje plačevanja v sklad za nerazvite (samo še prostovoljno financiranje konkretnih projektov na ekonomski podlagi).

Slovenska skupščina naj bi razglasila, da so ti ukrepi začasni, vendar nujni, če hočemo zaustaviti propadanje materialne osnove slovenskega naroda. Demos je ob morebitnem sprejetju svojih zahtev poudaril pripravljenost na pogajanja o prihodnjem položaju Slovenije v Jugoslaviji.⁹⁴ Odziv vladajoče garniture je bil oster, zahteve Demosa pa so bile označene za »otročje« in »voda na mlin tistih, ki bi Slovenijo radi potisnili na kolena«. Na razširjeni seji IO predsedstva SZDL je Jože Smole izjavil, da bo »SZDL branila svoje ustanovitelske pravice v medijih«. Zavrnil je zahteve Demosa po republiški valuti ter očitke o nelegitimnosti republiške skupščine in zahteval spoštovanje obstoječe ustave in zakonov.⁹⁵

V senci krvavih decembrskih prizorov iz Bukarešte, kjer so uporniki »zrušili Ceausecovo tiranijo«⁹⁶ je slovenska skupščina 27. decembra 1989 uzakonila večstrankarski sistem, sprejela novo volilno zakonodajo in določila datume volitev v letu 1990.⁹⁷ Kot običajno so ob koncu leta mediji iskali osebnosti, ki naj bi najbolj zaznamovale preteklo leto. Med 'pozitivnimi' je bil na prvem mestu Milan Kučan, predsednik ZKS, ki je tedaj pravkar zaključila svoj 11. kongres.⁹⁸ Na lestvici so mu sledili Jože Smole, Janez Drnovšek, Janez Stanovnik in presenetljivo na petem mestu Jože Pučnik. Med 'negativci' je bil na prvem mestu Franc Popit, nato pa so se zvrstili Tomaž Ertl, Stane Dolanc, Jože Smole, Janez Stanovnik, Vinko Hafner itd. Na vprašanje o slovenskem vstopu v Evropo je 46,6% vprašanih odgovorilo, da si želijo vstop skupaj »z demokratično, večstrankarsko, tržno usmerjeno Jugoslavijo«, 31,7% jih je želelo več samostojnosti Slovenije znotraj jugoslovanskega okvira, 15,5% pa jih je bilo proti vstopu Slovenije v Evropo skupaj z Jugoslavijo.⁹⁹ Vrednost tovrstnih anket se zdi majhna, saj so bile bolj kot ocenje-

⁹⁴ Delo, 14.12.1989, str. 2.

⁹⁵ Delo, 18.12.1989, str. 2.

⁹⁶ Delo, 23.12.1989, str. 1.

⁹⁷ Delo, 28.12.1989, str.1.

⁹⁸ Delo, 23.12.1989, str.3.

⁹⁹ Delo, 30.12.1989, str.3.

valke pravzaprav ustvarjalke javnega mnenja. Kljub temu pa lahko zaključimo, da je v večinskem delu slovenskega javnega mnenja konec leta 1989 Jugoslavija še vedno predstavljala legitimni državnopravni okvir.

V prvih januarskih dneh leta 1990 sta se v Demos vključili Slovenska kmečka zveza in Zeleni Slovenije, njuni voditelji Oman, Podobnik, Plut in Šešerko pa so tudi formalno postali člani Demosovega predsedstva. Predsednik Zelenih Dušan Plut in predsednik njihovega programskega sveta Leo Šešerko sta pojasnila, da so se za vključitev v Demos odločili zaradi »pomanjkanja denarja, kadrov in izkušenj«, ki jih potrebujejo za nastop na volitvah. Drugi razlog je bilo neuspešno dogovarjanje o sodelovanju z ZSMS.¹⁰⁰

Nov sporazum o ustanovitvi Demos-združene opozicije, ki je opredeljeval razširjeno članstvo, predvsem pa napovedal skupen nastop na volitvah, je bil podpisan 8. januarja 1990. Podpisani so Jože Pučnik in Andrej Magajna v imenu SDZS, Rajko Pirnat in Janez Janša v imenu SDZ, Ivan Oman v imenu SKZ, Dušan Plut v imenu Zelenih Slovenije in Alojz Peterle v imenu SKD. Sporazum ima dvanajst členov, veljati pa je začel po sprejetju na pristojnih organih vseh ustanovitvenih članic. Opozicijo so ustanovili tudi podmladki posameznih članic Demosa: Mladi krščanski demokrati (MKD), Zveza slovenske kmečke mladine (ZSKM), Slovenska demokratska mladina (SDM). V 4. členu sporazuma so članice še enkrat poudarile, da »program DEMOS-a temelji na suverenosti države slovenskega naroda, parlamentarni demokraciji, spoštovanju človekovih pravic in svoboščin in zagotavljanju družbene ureditve, ki bo zagotavljala duhovno in gmotno blaginjo v skladu z naravnimi danostmi in človeškimi zmožnostmi državljanov Slovenije. Izhodišče programa je bila Majniška deklaracija.« 5. in 6. člen sta urejala vodenje in način sprejemanja odločitev znotraj Demosa, na čelu katerega je bilo predsedstvo. V njem sta bila po dva predstavnika vsake od članic, imenovani pa so bili za eno leto z možnostjo ponovnega imenovanja. Odločitve so sprejemali na sejah s soglasjem vseh članic, sicer pa z glasovanjem. Odločitev je bila sprejeta, če je zanjo glasovala več kot polovica članov predsedstva. Predsedstvo Demosa je imelo možnost imenovanja različnih delovnih teles, katerih predsedniki so sodelovali na sejah predsedstva. Sporazum je urejal tudi način organiziranja na lokalni rav-

¹⁰⁰ Delo, 10.2.1990, str. 20.

ni ter način določanja skupnih kandidatov na volitvah. 10. člen sporazuma je govoril o medsebojni pomoči članic Demos-a, ki naj si »pri določanju skupnih kandidatov in drugih skupnih akcijah... med seboj pomagajo.« 11. člen je urejal financiranje Demos-a tako da »sredstva za redno delovanje DEMOS-a in za skupne akcije zagotavljajo članice DEMOS-a po enakih deležih.«¹⁰¹

Demos je ostal odprt za »druge politične organizacije, ki sprejemajo program DEMOS in ta sporazum, če se vse članice opozicije s tem strinjajo.«¹⁰² Tako sta se Demosu v naslednjih mesecih pridružili še dve stranki: SOS in Sivi panterji. Slovenska obrtniška stranka (SOS) je 3. februarja 1990 na redni skupščini v Kranju sklenila, da vstopi v Demos, vendar vztraja pri lastnem programu in samostojnih kandidatnih listah. Odločitev je naletela na velik medijski odziv in ogorčeno nasprotovanje v vrstah konkurenčne SOPS.¹⁰³ Sredi marca 1990 so se Demosu pridružili tudi Sivi panterji.

Politične odločitve je torej sprejemalo predsedstvo Demosa, ki je bilo kolektivni organ, delujoč po načelu soglasja. Vodil ga je Jože Pučnik. Podpredsednika sta ostala Lojze Peterle in Dimitrij Rupel, sej Demosovega predsedstva pa so se udeleževali tudi Andrej Magajna, Katja Boh, Matjaž Šinkovec (SDZS), Hubert Požarnik (SDZ, ki je skrbel tudi za povezavo volilnega štaba in predsedstva Demosa), Rajko Pirnat (SDZ), Franc Miklavčič (SKD), Ivan Oman (SKZ), Marjan Podobnik (ZSKM), Dušan Plut, Leo Šešerko in Peter Jamnikar (ZS). Organizacijski sekretar Demosa je bil Silvester Plahutnik (SDZS). Novo obliko povezovanja sta po mnenju Demosa narekovala neenakopraven položaj med starimi in novimi zvezami ter okrepitev opozicijskih in alternativnih organizacij v času pred volitvami. Med člani predsedstva so potekale razprave o delovanju povezave, v okviru katere naj bi pet strank ohranilo svoje programske in organizacijske posebnosti. Med drugim so razpravljali tudi o predsedniku Demosa: ali naj bo stalen ali pa naj se menja vsak mesec. Razprave o tem vprašanju so se zlasti okrepile po vrnitvi Dimitrija Rupla iz ZDA.¹⁰⁴

Po besedah predsednika ZSKM Marjana Podobnika se Kmečka zveza ni vključila v Demos zaradi bojazni pred izgubo identitete

¹⁰¹ Arhiv SDS, Sporazum o ustanovitvi Demos-združene opozicije; Berlec, str. 63-64.

¹⁰² Prav tam, str. 63.

¹⁰³ Mateja Ratej, Slovenska obrtniška/liberalna stranka. Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek. Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 452-453.

¹⁰⁴ Delo, 4.1.1990, str. 2.

in neodvisnosti. Kmetje naj bi se vključevali v SKZ in ZSKM zaradi stanovske, ne pa politične pripadnosti. Kljub temu sta z Demosom obe kmečki organizaciji sodelovali, po Podobnikovih besedah naj bi znotraj Demosa pravzaprav obstajali dve skupini organizacij, od katerih je vsaka imela svoja pravila. Pred novim letom 1990 pa naj bi Podobnik predlagal ustanovitev nove opozicije z imenom Demos – združena opozicija, v kateri je bilo pet enakopravnih članic. Kljub presenečenju 'starih' članic Demosa je bil Podobnikov predlog sprejet.¹⁰⁵ V Mladinini anketi, s katero so sredi januarja 1990 ugotavljali prepoznavnost Demosovih prvakov v javnosti, je prvo mesto zasedel Ivan Oman, takoj za njim pa se je uvrstil Dimitrij Rupel.¹⁰⁶

Demos je v posebni javni izjavi poudaril pluralno naravo predvolilnega in programskega povezovanja. Med razlogi za povezovanje v Demos je koalicija navedla organizacijske, finančne in kadrovske šibkosti združenih strank, ki so posledica nedavne ustanovitve strank, ter prevladovanje večinskega načina volitev, ki zmanjšuje možnosti manjših političnih strank. V izjavi so poudarili, da imajo stranke kljub povezavi v Demos lastne in samostojne programe.¹⁰⁷

III. Demosov program

19. decembra 1989 je Demos objavil svoj program v časopisu *Demokracija*, ki je začel redno izhajati poleti 1989, ustanovila pa ga je skupina občanov: France Bučar, Janez Janša, Ivan Oman, Tomaž Pisanski, Hubert Požarnik, Dimitrij Rupel, Laura Štraus, Veno Taufer, Ivo Urbančič in Peter Volasko.¹⁰⁸ Prva številka je izšla 21. junija 1989, po besedah glavnega urednika Dimitrija Rupla pa je želel časopis *Demokracija* postati »informacijsko orodje« in »publicistični prostor vse slovenske alternative«.¹⁰⁹

V uvodnem delu programa je Demos poudaril svojo odločnost, da uresniči civilno družbo s pravno državo in pluralno demokracijo ter nacionalno, politično in gospodarsko suverenost slovenskega naroda. Ko bosta uresničeni temeljni zahtevi, ki izhajata iz Majniške deklaracije, se bo Slovenija po Demosovem mnenju vključila v civilno in demokratično Evropo.

¹⁰⁵ Mladina, 12.1.1990, str. 17.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 16-18.

¹⁰⁷ Dnevnik, 12.2.1990, str. 5.

¹⁰⁸ Pesek, Osamosvojitve Slovenije, str. 117.

¹⁰⁹ Tine Hribar, Slovenci kot nacija, Enotnost, Ljubljana 1995, str. 116.

Demosov program zajema osem točk, ki se ukvarjajo z odnosom do preteklosti, državno ureditvijo, gospodarstvom, kmetijstvom, varstvom okolja, zdravstvom, šolstvom in kulturo, socialno politiko in obrambo. V prvi točki je Demos obsodil povojni totalitarni režim na Slovenskem, ki je kršil človekove pravice in vzdrževal državljansko vojno na področju ideologije. Obljubil je miren prehod v demokracijo, nobenega revanšizma, pač pa popravo vseh krivic, javni spomin na vse mrtve, rehabilitacijo po krivem obsojenih, denacionalizacijo, objektivnejši prikaz zgodovine, še zlasti v šolskih učbenikih, karitativno dejavnost Cerkve in narodno spravo. Zavzel se je za ustanovitev Slovenskega svetovnega kongresa.

V drugi točki programa se je Demos zavzel za suvereno državo slovenskega naroda, zavrnil socialistično ureditev in zahteval spoštovanje človekovih pravic in svoboščin. Slovenska država naj bo parlamentarna demokracija s strankarskim pluralizmom, novo ustavo in neodvisnim sodstvom, o povezavah pa naj svobodno odločajo njeni državljani. Politična policija naj se ukine. Lokalna samouprava naj bo avtonomna. Notranja in mednarodna politika Slovenije naj temeljita na samostojnosti in povezovanju z drugimi državami ter spoštovanju mednarodnega prava. Demos se je zavzel za konfederativno Jugoslavijo, zmanjšanje obveznosti Slovenije do zveznega proračuna, prenehanje plačevanja obveznih depozitov Narodni banki Jugoslavije in plačevanja sredstev v sklad za pomoč manj razvitim, samostojno nastopanje Slovenije v mednarodnih odnosih ter krepitev odgovornosti Slovenije za obrambo slovenskega ozemlja.

V tretji točki se je Demosov program ukvarjal z gospodarskimi temami. Poudaril je nujnost ustvarjanja pogojev za svobodno podjetništvo, uveljavljanje tržnih zakonitosti, varovanje okolja in naravnih virov, naravne in kulturne dediščine ter zagotavljanje socialne varnosti. Uvedena naj bi bila posebna slovenska valuta, zmanjšane javne dajatve, zagotovljena finančna disciplina, okrepljeno podjetništvo in zasebna pobuda, Demos pa se je zavzel tudi za primerne delavske plače in soodločanje delavcev v podjetjih.

Četrto področje se je dotikalo kmetijstva. Demos je obljubljal zavzemanje za pridelovanje kvalitetne in zdrave hrane, ki bo cenovno sprejemljiva ter večje ugodnosti za zasebno kmetijstvo in družinske kmetije. Zemljiški maksimum naj bi bil odpravljen, združno premoženje in krivično odvzete posesti pa vrnjene. Druž-

bena kmetijska posestva in gozdove naj bi postopno prevzeli kmetje, agrarna industrija pa je potrebna prestrukturiranja.

Ekologija in varstvo okolja sta bili osrednji temi petega področja. Demos se je zavzel za aktivno partnerstvo med ljudmi in naravo, zmanjšanje onesnaževanja, varčno rabo surovin in energije ter zaščito plodne zemlje. Postopno naj bi ukinili rabo jedrske energije in prešli na obnovljive vire energije.

Po mnenju Demosa naj bi družbene službe dvigovale kvaliteto življenja ljudi, zagotavljale kvalitetno osnovno zdravstvo in kvalitetno šolstvo, ki bi bilo usklajeno z evropskimi standardi. Univerzam je potrebno zagotoviti avtonomijo ter spodbujati kulturno ustvarjalnost, o čemer je govorila šesta točka.

V sedmi točki je Demos obravnaval področje socialne politike, kjer je po njegovem mnenju potrebno oblikovati programe za zaposlovanje in posvetiti posebno pozornost varstvu otrok, družinski politiki, skrbi za ostarele in prizadete osebe. Posebej naj bi podpirali in razvijali prostovoljne in dobrodelne dejavnosti humanitarnih organizacij in verskih skupnosti.

V osmi točki je Demos razložil svoje poglede na področje obrambe. Slovenija naj bi postala demilitarizirano območje, vendar razmere tega še ne dopuščajo, zato je potreben demokratičen nadzor nad obrambnim sistemom. Oborožene sile naj bodo nevtralne, Slovenci naj služijo vojaški rok v Sloveniji, poveljevanje naj bo v slovenskem jeziku, vojaška sodišča naj se ukinejo, uveljavi pa naj se pravica do ugovora vesti in civilnega služenja vojaškega roka.¹¹⁰

IV. Zaključek

Pot do zmage Demokratične opozicije Slovenije oziroma Demosa na prvih demokratičnih volitvah v Sloveniji po drugi svetovni vojni aprila 1990 ni bila lahka. Članice Demosa, ki so nastajale od sredine leta 1988, so si težko utirale pot med pravno prepovedjo svobodnega političnega združevanja ter političnim in vsestranskim monopolom uradno dovoljenih družbenopolitičnih organizacij na čelu z Zvezo komunistov Slovenije. Pritisk nastajajoče demokratične javnosti je bil dovolj močan, da so se SKZ, SDZ, SDZS, SKD, ZS, SOS in SP lahko postopno oblikovale kot samostoj-

¹¹⁰ Repe, Viri I., str. 216-218.

ne organizacije, kasneje pa združile v zmagovito združeno opozicijo Demos. Danes je povsem jasno, da brez skupnega nastopa na volitvah nove politične zveze ne bi bile uspešne. Šele povezana opozicija je lahko združila človeške, programske, organizacijske in druge potenciale ter tako postala konkurenčna do te mere, da je sicer še vedno v neenakovrednih pogojih premagala uveljavljene in sistemsko privilegirane stare politične sile.

Viri in literatura

- Arhiv Sindikata strojnega osebja Slovenije in Istre, Slovenske železnice, Ljubljana, Zapisnik ustanovnega zbora Sindikata strojnega osebja Slovenije in Istre, 31.1.1989.
- Arhiv SDS, Sporazum o ustanovitvi Demos-združene opozicije.
- Berberih Slana, Aleksandra, Delovanje Demosa v parlamentu. *Demosov zbornik*, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 537-584.
- Berlec, Metod, *Koalicija Demos in njena vloga*. Diplomatska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 1998.
- Čepič, Zdenko, Preoblikovanje slovenskega političnega prostora. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 1191-1200.
- Friš, Darko, Demosova vlada – na poti do razglasitve slovenske samostojnosti. *Demosov zbornik*, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 503-536.
- Granda, Stane, SLS med izročilom in sodobnostjo, med načeli in dnevno politiko. *Demosov zbornik*, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek. Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 353-365.
- Janša, Janez, *Premiki*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992.
- Okoliš, Stane, SDZ – gibanje za pluralizem in vzpostavitev parlamentarne demokracije na Slovenskem. *Demosov zbornik*, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 367-380.
- Pesek, Rosvita, *Osamosvojitve Slovenije: ali naj republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?*, Nova revija, Ljubljana 2007.
- Prinčič, Jože, Gospodarsko in finančno osamosvajanje Slovenije. *Osamosvojitve Slovenije, Priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana 2008, str. 77-92.
- Prunk, Janko, Demos – instrument demokratičnega prehoda. *Demosov zbornik*, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 341-352.
- Pučnik, Jože, Rojstvo Demosa. *Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995*, Nova revija, Ljubljana 1997, str. 428.
- Pučnik, Jože, Politiche priprave na osamosvojitve (Pričevanje). *Slovenska osamosvojitve 1991: Pričevanja in analize*, Državni zbor Republike Slovenije in Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2002, str. 77-115.
- Ratej, Mateja, Slovenska obrtniška/liberalna stranka. *Demosov zbornik*, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek. Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 451-477.
- Repe, Božo, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (II.del: Slovenci in federacija)*, Viri št. 18, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2003.
- Rupel, Dimitrij, *Skrivnost države: Spomini na domače in zunanje zadeve 1989-1992*, Delo-Novice, Ljubljana 1992.
- Šturm, Lovro, Prve večstrankarske volitve na Slovenskem po letu 1945. Vključitev Demosa v volilne postopke za nastop na volitvah leta 1990. *Demosov zbornik*, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3–4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor

- 2001, str. 327-340.
- Šturm, Lovro, Pogum in volja. *Pučnikova znanstvena in politična misel: zbornik referatov in razprav*, Nova obzorja, Ljubljana 2004, str. 57-62.
- Tomažič, Anton, *Ekskluzivno: nova dejstva o nastanku Demosa*. Dostopno preko: <http://www.casnik.si/index.php/2012/03/22/ekskluzivno-nova-dejstva-o-nastanku-demos/> (27. marec 2012).
- Tomšič, France, *Od stavke do stranke*, Nova obzorja d.o.o., Ljubljana 2010.
- Vovko, Andrej, Slovenski krščanski demokrati. *Demosov zbornik*, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3-4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 381-397.
- Zapisnik o ustanovitvi Demosa. Osebni arhiv Antona Tomažiča. Dostopno preko: <http://www.flickr.com/photos/antontomazic/sets/72157629625385937/> (27. marec 2012).
- Zver, Milan, *Sto let socialdemokracije*, Veda, Ljubljana 1996.
- Zver, Milan, Moč in nemoč Demos-a. Študij primera – SDS. *Demosov zbornik*, Časopis za zgodovino in narodopisje 72 – Nova vrsta 37, 3-4 zvezek, Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 2001, str. 399-410.